

Сойко Інна Миколаївна, к.пед.н., доцент, декан педагогічного факультету (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янука, м. Рівне), inna_soyko@ukr.net

ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ

***Анотація.** У статті досліджено питання формування компетентностей майбутніх вчителів початкової школи в умовах інклюзії. Обґрунтовано, що їх підготовка є важливим напрямом соціальної політики держави. Проаналізовано погляди вітчизняних і зарубіжних вчених на формування компетентностей майбутнього вчителя початкової школи в умовах інклюзії. Визначено структуру інклюзивного середовища як простір соціалізації дітей із різними можливостями й особливостями. Розкрито проблему розвитку інклюзивного освітнього середовища в загальноосвітніх навчальних закладах.*

***Ключові слова:** інклюзивна освіта, учитель початкової школи, професійна компетентність, інклюзивна компетентність.*

Soiko Inna Mykolaiivna, PhD in Pedagogic Science, Associate Professor, Dean of the Faculty of Pedagogic (Academician Stepan Demianchuk International University of Economics and Humanities, Rivne), inna_soyko@ukr.net

FORMATION OF PEDAGOGICAL COMPETENCES OF THE FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS IN CONDITIONS OF INCLUSION

Abstract

***Introduction.** Improving the level of professional competence of the general education institutions teachers is one of the main directions of reforming the modern educational system to create inclusive environment. It is important to note that in the current conditions of education reforming, the status of a teacher, its educational functions are changing and requirements for its professional competence, level of its professionalism are radically increasing.*

***Purpose.** The purpose of the article is to investigate the mechanisms of forming pedagogical competences of the future primary school teachers in conditions of inclusive education.*

***Methods.** The complex of methods was used in this work: the problem analysis, synthesis, generalization, comparison and systematization of scientific sources for revealing the essence and definition of the basic concepts of the studied problem.*

Results. *The article deals with the problems of forming the professional competence of the future primary school teacher in conditions of inclusive education.*

The actuality of formation of the future primary inclusive school teachers pedagogical competencies is substantiated, the results of the future primary school teachers and pedagogical workers interaction on development of inclusive environment of the children of primary school in Ukraine are analyzed, as well as recommendations concerning optimization of the future teachers' pedagogical competences strategies of formation in the process of vocational training are developed; the concepts of professional pedagogical competence are specified.

The structure of inclusive environment as a space of socialization of the children with different opportunities and features are determined.

The problem of inclusive educational environment development in general educational institutions is revealed.

Originality. *The article states that creation of an innovative pedagogical process in educational environment of a higher pedagogical institution is the necessary condition for ensuring of the future primary school teachers' professional training and formation of their professional pedagogical and inclusive competence to work in inclusive environment.*

It is proved that effectiveness of the process of forming the future primary school teacher's pedagogical competence in the system of graded training will depend on completeness of all its components realization.

Conclusion. *The results of the study gave us grounds for conclusion that formation of psychological and pedagogical professional competences of a teacher of modern primary school of Ukraine from the point of view of achieving the maximum adaptive effect for a child with special educational needs confirmed the fact that creation of an innovative pedagogical process in educational environment of the higher pedagogical institution is the necessary condition of the future primary school teacher's professional training and formation of their pedagogical and inclusive competences to work in inclusive environment.*

Key words: *inclusive education, primary school teacher, professional competence, inclusive competence.*

Формування педагогічних компетентностей майбутніх учителів початкової школи, в особливості інклюзивної компетентності, носить пріоритетний характер у розвитку Нової української школи – ключової реформи Міністерства освіти і науки України. Підготовку майбутніх фахівців принципово нового формату в руслі реформування вищої освіти України регламентовано Законом України «Про освіту» (2017) [1], Національною стратегією розвитку освіти України на період до 2021 року (2012) [2], Концепцією Нової української школи (2017) [3] та ін. нормативними документами, які наголошують на необхідності постійного

вдосконалення професійного рівня та формування професійної культури студентів у педагогічних закладах вищої освіти.

Але продуктивні, регуляторні, корекційні, прогностичні, інформаційні, консультативні, інклюзивні та інші компетентності вчителя початкової школи й механізми їх формування, не висвітлені повною мірою в сучасній державній концепції інклюзивної освіти і вимагають ретельного аналізу. Також залишається не доопрацьованим дослідження впливу майбутніх учителів початкової школи на педагогічний процес виховання дітей з особливими освітніми потребами. Отже, наукове та методологічне підґрунтя потребує в Україні доопрацювань, згідно до нових викликів сучасної системи інклюзивної шкільної освіти.

У зв'язку з цим підвищується рівень вимог суспільства до фахівця, виникає необхідність висококваліфікованих педагогічних кадрів, здатних підготувати підростаюче покоління до життя в сучасному суспільстві.

Серед вітчизняних та зарубіжних дослідників, слід виділити таких вчених, які присвятили свої роботи цій проблемі: В. Адольф, В. Болотов, Т. Єжова, О. Знайченко, Т. Зубарева, В. Камаєва, І. Кузава, А. Поліхроніді З. Шевців та ін.

Питання формування педагогічних компетентностей майбутніх вчителів початкової школи в умовах інклюзивної освіти постає особливо гостро і потребує всебічного комплексного вивчення, оскільки пов'язане з тенденціями, розвитку українського суспільства.

Метою нашої статті є дослідження механізмів формування педагогічних компетентностей майбутніх вчителів початкової школи для організації інклюзивної освіти.

Відповідно до визначеної мети в статті реалізуються такі завдання:

- проаналізувати науково-педагогічну літературу за темою дослідження;
- дослідити формування педагогічних професійних компетентностей вчителя сучасної початкової школи в умовах інклюзивної освіти України.

Удосконалення рівня професійної компетентності вчителів загальноосвітніх навчальних закладів – один із основних напрямів реформування сучасної системи освіти для створення інклюзивного середовища. Важливо зауважити, що в сучасних умовах реформування освіти радикально змінюється статус вчителя, його освітні функції, відповідно зростають і вимоги до його професійної компетентності, рівня його професіоналізму. У наш час у науці відсутній однозначний підхід до визначення понять «компетентність», «професійна компетентність». Учені визначають професійну компетентність як певний психічний стан, що дозволяє діяти самостійно й відповідально, як оволодіння людиною здатністю й уміннями виконувати визначені професійні функції.

На думку науковців, показниками професійної компетентності є загальна сукупність об'єктивно необхідних знань, умінь та навичок; уміння правильно

їх застосувати під час виконання своїх функцій; знання й прогнозування можливих наслідків певних дій; результат праці людини; практичний досвід; гнучкість методу; критичність мислення; а також професійні позиції, індивідуально-психологічні якості й акмеологічні інваріанти.

Дослідник В. Адольф стверджує, що «професійна компетентність – це складне утворення, що вміщує комплекс знань, умінь, властивостей і якостей особистості, що забезпечують варіативність, оптимальність та ефективність побудови навчально-виховного процесу» [4, с. 118]. Вчений виділяє чотири види професійної компетентності: функціональна (реалізація професійних знань), інтелектуальна (здатність до аналітичного мислення й комплексного підходу до виконання своїх обов'язків), ситуативна (діяльність залежно від професійної ситуації), соціальна (реалізація комунікативних та інтеграційних здібностей).

Розглядаючи сутність професійної компетентності учителя й враховуючи, що ця проблема досліджується й розробляється дослідниками досить нетривалий час, вчені наразі не прийшли до єдиного висновку.

На підставі проведеного аналізу розробок вчених можна констатувати, що загальна феноменологія професійної компетентності вчителя загальноосвітнього навчального закладу та її окремих видів знайшла відображення у великій кількості психолого-педагогічних досліджень, проте в сучасній психолого-педагогічній науці проблема професійної компетентності педагога не має однозначного розв'язання. Різні трактування професійної компетентності вчителя обумовлені, перш за все, її особливостями.

В процесі професійної підготовки учителя загальноосвітнього навчального закладу повинна бути сформована його професійна компетентність як складна взаємодія професійних і особистісних характеристик. Професійна компетентність педагога розуміється як синтез когнітивного, наочно-практичного й особистісного досвіду. При цьому, як наголошує В. Болотов, компетентність, виступаючи результатом навчання, не прямо впливає з нього, а є наслідком саморозвитку індивіда, узагальнення особистісного й діяльнісного досвіду [5, с. 21].

На основі проведеного всебічного аналізу літературних, наукових, науково-публіцистичних джерел, вивчення практичного досвіду роботи педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів, вимог до їх професійної майстерності, вмінь і навичок, можна сформулювати визначення поняття «професійна компетентність учителя загальноосвітнього навчального закладу».

Професійна компетентність вчителя – інтегроване професійно-особистісне утворення, в якому внутрішні ресурси людини, її особисті якості та здібності розглядаються як джерело й критерії ефективної предметної діяльності в системі освіти. Це – інтегративна властивість особистості, що володіє комплексом професійно значущих для вчителя якостей, має високий рівень науково-теоретичної й практичної підготовки до творчої педагогічної

діяльності та ефективної взаємодії з учнями в процесі педагогічної співпраці на основі впровадження сучасних технологій для досягнення високих результатів.

Професійна компетентність вчителя початкової школи забезпечується сформованістю її складових; це система взаємопов'язаних сфер (мотиваційно-ціннісної, змістової, операційно-діяльнісної, особистісної та рефлексивної).

Мотиваційно-ціннісний компонент визначає мету професійної підготовки вчителя, мотиви, потреби, а також регламентує спрямованість цього процесу.

Для формування у себе фахової компетентності, студентам закладів вищої освіти необхідно усвідомлювати значущість своєї майбутньої професійної діяльності. Це сприятиме розвитку у них мотивації до навчання, оволодіння основами педагогічної майстерності та професіоналізму, прагнення до професійної самоосвіти та самовдосконалення.

Другим компонентом, який слід виділити у складі фахової компетентності вчителя початкової школи, є змістовий. Він містить такі первинні значення компетентності, як обізнаність, оволодіння знаннями і досвідом та становить систему набутих у закладах вищої освіти знань.

Інклюзивна освіта – гнучка індивідуалізована система навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку в умовах масової загальноосвітньої школи за місцем проживання. Навчання відбувається за індивідуальними навчальними планами та забезпечується медико-соціальним та психолого-педагогічним супроводом. Інклюзивна освіта передбачає створення освітнього середовища, яке б відповідало потребам і можливостям кожної дитини, незалежно від особливостей її психофізичного розвитку.

Концепція організації інклюзивної освіти відображає одну з головних демократичних ідей – усі діти є цінними й активними членами суспільства. Навчання в інклюзивних навчальних закладах є корисним як для дітей з особливими освітніми потребами, так і для дітей з типовим рівнем розвитку.

Як свідчать дослідження, в інклюзивних класах наголос робиться в першу чергу на розвитку сильних якостей і талантів учнів, а не на їхніх фізичних або розумових проблемах. Взаємодія з іншими дітьми сприяє когнітивному, фізичному, мовному, соціальному та емоційному розвитку дітей з особливими освітніми потребами. При цьому діти з типовим рівнем розвитку демонструють відповідні моделі поведінки дітям з особливими освітніми потребами і мотивують їх до цілеспрямованого використання нових знань і вмінь. Інклюзивна школа є найефективнішим засобом навчання і виховання дітей, який гарантує солідарність між дітьми з особливими освітніми потребами та їх нормотипічними однолітками.

Проблему розвитку інклюзивного освітнього середовища в загальноосвітніх навчальних закладах розглядали різні вчені. Так, у розумінні різних науковців інклюзивне середовище – це:

– середовище, де всі учні, незалежно від своїх освітніх потреб, здатні вчитися ефективніше, підвищувати свою соціальну компетентність, удосконалювати комунікативні навички, а також відчувати себе частиною загального співтовариства, наголошувала В. Камаєва [6, с. 125];

– сукупність матеріальних, духовних і соціальних умов існування й діяльності дітей, що сприяє максимально повному задоволенню потреб дітей у розвитку, відновленні, корекції та компенсації порушених функцій, соціальній адаптації, засвоєнні соціального досвіду та інтеграції в суспільство, стверджувала Т. Єжова [7, с. 78];

– середовище, яке забезпечує для всіх суб'єктів освітнього процесу можливості ефективного саморозвитку, передбачає вирішення проблеми освіти дітей з обмеженими можливостями за рахунок адаптації освітнього простору до потреб кожної дитини, включаючи реформування освітнього процесу, методичну гнучкість і варіативність, сприятливий психологічний клімат, перепланування навчальних приміщень так, щоб вони відповідали потребам усіх без винятку дітей і забезпечували, за можливості, повну участь дітей в освітньому процесі, пропонував А. Поліхроніди [8, с. 84];

– гнучка, індивідуалізована система, що передбачає не лише пристосування фізичного середовища, але й підготовку педагогів, зміну системи надання вихованцям можливості навчатись за індивідуальним навчальним планом, забезпечення медико-соціального, психолого-педагогічного та наукового супроводу, створення інклюзивних навчальних програм та навчально-методичного забезпечення, наголошувала І. Кузава [9, с. 84];

– сукупність умов, способів і засобів їх реалізації для спільного навчання, виховання та розвитку здобувачів освіти з урахуванням їхніх потреб та особистісних можливостей [1].

Основними ознаками інклюзивного середовища, за визначенням сучасних зарубіжних учених, а саме О. Значенко, Т. Зубарева [10, 11], є:

1) культивування системи ціннісного ставлення до навчання, виховання та особистісного розвитку дітей із психофізичними порушеннями, наявність ресурсного забезпечення їх життєдіяльності (нормативно-правового, програмно-методичного, інформаційного, матеріально-технічного тощо), спрямованого на реалізацію їх індивідуальних здібностей;

2) визначення та реалізація філософії інклюзії, ролі освітнього закладу в галузі важливих функцій інклюзивної діяльності, загальних підходів та принципів життєдіяльності вихованців з обмеженими можливостями щодо здійснення завдань інклюзивної освіти, а також оптимальної структури освітнього процесу;

3) задоволення освітніх потреб дітей із психофізичними вадами та врахування інтересів їх здорових однолітків;

4) створення умов для організації безбар'єрного освітнього процесу з урахуванням потреб осіб, які потребують корекції психофізичного розвитку;

5) розробка індивідуально-орієнтовних програм з урахуванням потреби внесення до них змін щодо можливостей кожної дитини у засвоєнні загального рівня освіти;

6) організація команди фахівців (психологів, соціальних працівників, логопедів, медичного персоналу, асистентів учителя та ін.), яка створена на базі загальноосвітнього навчального закладу з метою надання вчителю початкових класів пропозицій щодо навчання окремих учнів, супроводу та побудови освітнього маршруту дитини з психофізичними порушеннями, а також точне визначення комплексу абілітаційних впливів на неї (системи лікувально-педагогічних заходів до дітей із метою попередження дезадаптації).

Отже, створення педагогічної системи підготовки студентів та додаткової підготовки вчителів початкової школи має бути пріоритетним напрямом професійної освіти, в основі якого повинно лежати добір таких методологічних підходів, технологій, форм і методів навчання, зміст яких спрямований на формування педагогічно-психологічної, соціальної та інклюзивної компетентності вчителя початкової школи для здійснення роботи в інклюзивному середовищі.

Система інклюзивної освіти, на відміну від системи загальної освіти та системи спеціальної освіти, має свої особливості, зумовлені спрямованістю освітнього процесу на задоволення освітніх потреб дітей з особливостями розвитку і дітей із нормотиповим розвитком в загальноосвітньому просторі.

Нині найважливішими особливостями інклюзивної освіти як сучасної педагогічної системи є:

- гуманістичний характер системи інклюзивної освіти, який сприяє розвитку особистості дитини з порушенням здоров'я, її самореалізації, максимально можливої самостійності та незалежної життєдіяльності у соціумі;

- толерантність, яка виявляється у безумовному прийнятті цінності будь-якої особи з порушеннями психофізичного розвитку незалежно від її зовнішніх даних, інтелектуальних, поведінкових та інших особливостей;

- відкритість системи інклюзивної освіти, яка виражається в її реагуванні на вітчизняні та зарубіжні інновації у науці та освіті, які сприяють удосконаленню технологій педагогічної допомоги дитині з особливими освітніми потребами;

- доступність, яка виражається не тільки у реальному доступі дітей з особливими освітніми потребами до навчальних закладів, але й у свободі вибору ними типу освітньої установи;

- створенні дійсно рівних можливостей доступу до якісної освіти особам з особливими освітніми потребами;

- варіативність і поліфундаментальність педагогічної системи інклюзивної освіти заснованих на тому, що на сучасному етапі становлення постнеокласичної науки та чи інша педагогічна система може мати своїм підґрунтям відмінну від інших власну теоретико-методологічну платформу, що дає

змогу успішно вирішувати завдання удосконалення освітнього процесу, поставлені зовнішніми цілями розвитку системи.

Безумовно, організація інклюзивного середовища в загальноосвітньому навчальному закладі сприяє наданню допомоги дітям, що мають обмежені освітні потреби, у:

- розвитку особистості кожної дитини з урахуванням її індивідуальних, фізичних і розумових можливостей;
- здійсненні її повноцінної соціальної адаптації в колективі однолітків;
- забезпеченні надання дитині всебічної корекційно-розвиткової та реабілітаційної допомоги;
- наданні соціально-моральної допомоги та підтримки батькам (законним представникам) дитини, їх консультування з питань виховання в родині [12] .

Отже, розгляд інклюзивної освіти на основі системного підходу дає змогу дійти висновку, що її ефективний розвиток можливий за умови розвитку усіх компонентів системи, у тому числі й підготовки фахівців у галузі спеціальної освіти до професійної діяльності в умовах інклюзивного освітнього простору.

Виходячи з проведеного дослідження можна зробити висновок, що навчання та виховання дітей з особливими потребами є сьогодні пріоритетним завданням української системи освіти.

Дослідження наукових джерел переконливо доводить, що реалізація міжнародної та вітчизняної законодавчої бази з питань інклюзивної освіти приведе до низки позитивних зрушень у системі освіти й професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи у педагогічному закладі вищої освіти і сприятиме розвитку нового типу загальноосвітнього навчального закладу з інклюзивною формою навчання – інклюзивного загальноосвітнього навчального закладу, який ефективно забезпечить реалізацію права на освіту дітей з особливими потребами.

Констатовано, що створення інноваційного педагогічного процесу в освітньому середовищі вищого педагогічного закладу вищої освіти є необхідною умовою для забезпечення професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи й формування в них професійної педагогічної та інклюзивної компетентності для роботи в інклюзивному середовищі.

Доведено, що ефективність процесу формування педагогічної компетентності майбутнього вчителя початкових класів в системі ступеневої підготовки залежатиме від повноти реалізації усіх його складових.

Отже, створення педагогічної системи підготовки студентів та додаткової підготовки вчителів початкової школи має бути пріоритетним напрямом професійної освіти, в основі якого лежить добір таких методологічних підходів, технологій, форм і методів навчання, зміст яких спрямований на формування педагогічно-психологічної, соціальної та інклюзивної компетентності вчителя для здійснення роботи в інклюзивному середовищі.

Список використаних літературних джерел

1. Закон України «Про освіту». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2017. № 38–39, ст. 380.
2. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. URL: <https://pon.org.ua/novyny/2446-nacionalna-strategiya-rozvitku-osviti-v-ukrayini.html/> (дата звернення: 07.10.2019).
3. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249613934> (дата звернення: 07.10.2019).
4. Адольф В. А. Профессиональная компетентность современного учителя: монографія. Красноярск: КрГУ, 1998. 286 с.
5. Болотов В. А. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе. *Педагогика*. 2003. № 10. С. 23–28.
6. Камаєва В. В. Філософсько-методологічні основи соціальної роботи. Мультиверсум. *Філософський альманах: Зб. наук. пр.* 2007. Вип. 60. С. 223–229.
7. Єжова Т. Можливості школи щодо забезпечення прав дітей. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2013. № 47. С. 74–79.
8. Поліхроніді А. Створення інклюзивного освітнього середовища в сучасних навчальних закладах. *Наука і освіта*. 2016. №6. С. 82–85.
9. Кузава І. Б. Інклюзивна освіта як психолого-педагогічна проблема. *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. (Педагогічні науки)*. Луцьк, 2009. № 20. С. 35–38.
10. Значенко О. П. Формування інформаційної культури майбутніх учителів гуманітарних дисциплін: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2005. 20 с.
11. Зубарева Т. Г. Компетентностно-ориентированное повышение квалификации специалистов по созданию инклюзивной образовательной среды: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Курск, 2009. 24 с.
12. Шевців З. М. Діагностика сформованості соціально-педагогічної компетентності у майбутнього вчителя початкових класів. *Педагогічні науки: зб. наук. пр.* Херсон, 2016. Вип. LXXIII. Том 2. С. 127–133.

References

1. Zakon Ukrainy (Law of Ukraine). «Pro osvitu». (2017). *Vidomosti Verkhovnoi Rady (Information from the Verkhovna Rada)*, 38–39, 380 (In Ukrainian).
2. Natsionalna stratehiia rozvytku osvity v Ukraini na period do 2021 roku. URL: <https://pon.org.ua/novyny/2446-nacionalna-strategiya-rozvitku-osviti-v-ukrayini.html/> (Last accessed: 07.10.2019) (In Ukrainian).
3. Nova ukrainska shkola: kontseptualni zasady reformuvannya serednioi shkoly. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249613934> (Last accessed: 07.10.2019) (In Ukrainian).
4. Adolf V. A. (1998). Professionalnaya kompetentnost sovremennogo uchitelya: monografiya. Krasnoyarsk: KrGU (In Russian).
5. Bolotov V. A. (2003). Kompetentnostnaya model: ot idei k obrazovatelnoy proramme. *Pedagogika (Pedagogy)*, 10, 23–28 (In Russian).
6. Kamaieva V. V. (2007). Filosofsko-metodolohichni osnovy sotsialnoi roboty. Multiversum. *Філософський альманах: (Philosophical Anthology): Zb. nauk. pr.*, 60, 223–229 (In Ukrainian).

7. Yezhova T. (2013). Mozhlyvosti shkoly schodo zabezpechennia prav ditei. *Psykhologo-pedahohikal problemy silskoi shkoly (Psychological and Pedagogical Problems of Rural School)*, 47, 74–79 (In Ukrainian).

8. Polikhronidi A. (2016). Stvorennia inkluzivnoho osvitnioho seredovyscha v suchasnykh navchalnykh zakladakh. *Nauka i osvita (Science and Education)*, 6, 82–85 (In Ukrainian).

9. Kuzava I. B. (2009). Inkluzyvna osvita iak psykhologo-pegahohichna problema. *Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universitetu im. Lesi Ukrainky. (Pedagogical Sciences)*. Lutsk, 20, 35–38 (In Ukrainian).

10. Znachenko O. P. (2005). Formuvannia informatsiinoi kultury maibutnikh uchiteliv humanitarnykh dystsyplin: avtoref. dis. ... kand. ped. nauk. Kyiv (In Ukrainian).

11. Zubareva T. G. (2009). Kompetentnostno-orientirovannoye povysheniye kvalifikatsii spetsialistov po sozdaniyu inkluzivnoy obrazovatelnoy sredy: avtoref. dis. ... kand. ped. nauk. Kursk (In Russian).

12. Shevtsiv Z. M. (2016). Diahnostyka sformovanosti sotsialno-pedahohichnoi kompetentnosti u maibutnioho vchytelia pochatkovykh klasiv. *Pedahohichni nauky (Pedagogical Sciences): zb. nauk. pr.* Kherson, LXXIII, 127–133 (In Ukrainian).

Рецензент: д.пед.н., професор Красовська О. О.